

GLOBALISAATIO

JUHA SIHVOLA

Globalisaatio, eurooppalaiset arvot ja suomalainen identiteetti

Professori Juha Sihvola pohtii, ovatko vahva paikallinen identiteetti, demokraattinen kansalaisyhteiskunta ja yhteisvastuullinen hyvinvointipolitiikka edistäneet Suomen menestystä globalisoituvassa kulttuurissa. Esitys perustuu Historian päivillä 4.11.2000 pidettyyn Eino Jutikkala -luentoon.

■ Uuden vuosituhanen ensimmäinen Helsingin Sanomat julkaisi, kenties kansallista itsetuntoa kohottaakseen, laajan haastattelun *Manuel Castellsista*, espanjalaissyntyisestä mutta jo pitkään Berkeleyyn yliopistossa vaikuttaneesta sosiologista, jonka kolmi-osaista teosta *The Information Age*¹ ovat innokkaimmat verranneet merkitykseltään globalisoituneen informaatioyhteiskunnan kannalta samanlaiseksi kuin *Marxin* Pääoma oli kapitalismin varhaisempien vaiheiden kannalta.

Ensimmäinen informaatioyhteiskunta?

Castells esitti haastattelussa kiinnostavia suomalaista yhteiskuntaa koskevia näkemyksiä, joita hän on myös sittemmin perustellut kirjallisesti.² Hän väitti, että Suomi on ensimmäinen todellinen informaatioyhteis-

teiskunta, uuden ajan mallimaa, jolla on poikkeuksellisen hyvät edellytykset menestyä globaalien verkostotalouden rajussa kilpailussa.

Suomalaiseen yhteiskuntaan sisältyy hänen mielestään viisi erityistä menestystekijää:

1. Vahva paikallinen identiteetti.
2. Edistynyt teknologia.
3. Edellytykset luoda verkostoinnovaatioita.
4. Demokraattinen kansalaisyhteiskunta.
5. Vaikeissa oloissa koeteltu hyvinvointipalvelujen järjestelmä

Castellsin puhe Suomen mallista on herättänyt innostusta ennen kaikkea uuden ja uljaan tietoyhteiskunnan rakentajien joukossa. Sen takia onkin kiinnostava huomata, että menestystekijöiden luettelossa korostetaan niin voimakkaasti tasa-arvoa, hyvinvointijärjestelmää ja kulttuurista identiteettiä.

Castellsin luonnehtima Suomi ei ole pelkästään Nokian insinöörien ja kännykkäkauppakauppiaiden paratiisi vaan myös yhteisvastuun arvoihin nojaava sivistynyt ja oikeudenmukainen yhteiskunta. Jos häneen on uskomista, Suomi menestyy kansainvälisessä kilpailussa ennen kaikkea sivistyksen ja vakaiden olojen takia ja jakaa menestyksensä hedelmiä myös niille, joilla ei ole henkilökohtaisia edellytyksiä globaalissa kilpailussa pärjäämiseen.

Ja yllättäen paikalle ilmestyy strutsi...

Monien sellaisten mielestä, jotka tarkkailevat suomalaista todellisuutta sammakko-

1 *Manuel Castells*, *The Information Age, Economy, Society and Culture*, I–III. Blackwell 1996–98.

2 *On the Edge: Living with Global Capitalism*. Toim. Will Hutton & Anthony Giddens (Cape 2000).

perspektiivistä, Castellsin sinänsä imartelevat kommentit ovat vaikuttaneet sekä pinta-olosuhteista perustelluilta että ylioptimistisiltä. Siksi Castellsin vision rinnalle on paikallaan asettaa toisenlainen kuva suomalaisuuden tulevaisuudesta. Sellaisen tarjoaa psykohistorioitsija *Jukka Relander* artikkelissaan *Espoo – totuus Suomesta*.³

Relanderin Espoo ei ole vain Helsingin naapurikaupunki vaan metafora siellä kristallisoituvalla teknomodernille utopialle, joka piilottaa kimaltavan ulkokuorensa alle alkuperäisen luonnon ja juuriltaan repäistyn maalaisuuden ilman yritystäkään esittää sivilisoivaa kehityskertomusta aikaisemmasta myöhempään, ilman yritystäkään kyseenalaistaa tai edes ymmärtää omaa identiteettiään, ilman kykyä nähdä asioiden symbolisia merkityksiä ja keskinäisiä suhteita laajempien kokonaisuuksien osina. Espoolaisuus on suuria kysymyksiä kyselemätöntä teknisiä selviytymiskeinoja etsivää sopeutumista todellisuuteen, ”nokkelan ja näppärän espoolaisen elämä on yhtä niksipirkkaa satunnaisesti toteutuneen maailman valmistuneissa rakenteissa”. Espoolaisuudesta on kyse, kun Henry Saaren kaltaiset pornotähdet ja Sexodus-ohjelman juontajan kaltaiset parisuhdeterapeutit teknologisoivat seksuaalisuuden tyydytysuoritteiksi ja samalla periaatteella toimivat Jari Sarasvuon kaltaiset imagokonsultit muuntavat persoonallisuuden myyntivoittoa edistäväksi tuotantotekijäksi.

Espoolaisuuden puhtaaksiviljelty muoto löytyy kuitenkin yllättäen kuutostien varrelta Elimäen huoltoasema-kahvio Alppiruususta. Avaruuslaivan ja lasipyramidin risteytykseltä ulkopuoleltaan näyttävän hypermodernin rakennuksen sisäpuoli on vanhoilla suksilla, heinäseipäillä ja niitokoneilla koristeltu vanha aitta, jossa myydään sulassa sovussa bensaa, kahvia, luomulimppua ja strutsinmunia. Siellä ”moderni ja perinteinen kohtaavat ja jostakin ilmestyy tekijä, joka ei kuulu kumpaankaan: strutsi”. Espoolaista ei ole kysyä, mistä strutsi tulee vaan mitä munat maksavat ja mikä on paistoaika. Samalla tavalla espoolainen yleisemminkin mukauttaa itsensä muutoksiin, jotka ilmestyvät yhtä yllättä-

en kuin strutsi elimäkeläiselle pellolle. Relander kirjoittaa:

”Espoolainen sopeutuu kitkatta, sillä ulkoinen ja sisäinen eivät ole yhteydessä toisiinsa. Muutosvastarinta syntyy sisäisyydestä, mutta espoolaisen sisäisyys elää omaa elämäänsä teknologisoidun kuoren sisällä. Suomen espoolaistuessa tämä sisäisyys saa yhä vähemmän ääntään kuuluviin sillä se ei tuota eikä kannata. Sen vuoksi Espoo on totuus Suomesta. Se on jo toteuttanut sen, mihin muu Suomi on vasta matkalla.”

Relanderin näkemys ainakin Espoon talousihmeen menestystekijöistä on jyrkästi vastakkainen Castellsin väitteille. Moderni teknologia ja verkostoinnovaatiot eivät ole saaneet tukea kukoistukselleen vahvasta paikallisidentiteetistä, demokraattisesta kansalaiskeskustelusta ja sosiaalisen vastuun eettöisyydestä, vaan espoolaisuus muodostuu juuri näiden tekijöiden kieltämisestä tai ainakin paikallisuudelle, politiikalle ja yhteisöllisyydelle rakentuvan sisäisen minän piilottamisesta teknomodernin ulkokuoren alle.

Relander ei sitä paitsi usko, että espoolaisuuden tulevaisuus on ruusuinen. Teknologiseksi rautaverkoksi muuttunut maailma on niin nopeasti muuttuva ja ennakoimaton, että espoolainen sopeutujakin kadottaa motivaation pitkäjänteisen, kurinalaisen ja omaa elämäänsä hallitsevan persoonallisuuden ylläpitämiseen ja kevytmielisestä kulutushedonismista tulee ainoa systemipakkojen vastalääke. Yksilöllisen autonomian edellytykset murentavan yhteiskunnan kohtalo on ennen pitkää perikato.

Mutta onko Relander oikeassa: onko hänen kuvauksensa edes totuus Espoosta? Kumpi on lähempänä totuutta Suomesta: Castellsin humaani informaatioyhteiskunta vai Relanderin Espoo?

Globalisaation aikakausi

Sekä Castellsin että Relanderin visiot koskevat Suomen selviytymistä globalisaation oloissa. Jotta niiden osuvuutta ja pätevyyttä voitaisiin arvioida on sanottava jotakin globalisaatiosta.

Vallitsee kuitenkin erimielisyyttä siitä, mitä globalisaatio on, miten se vaikuttaa elämäämme ja miten siihen pitäisi suhtautua. Globalisaatio on tyypillinen mahtisana, jonka lausuminen herättää tunteita ja intohimoja ja jonka suhteen käydään jatkuvaa retorista kamppailua siitä, miten termi pitäisi määritellä, mitkä ilmiöt sen piiriin kuuluvat ja millainen on sen arvois sisältö.

Globalisaation merkityksestä ja toivottavuudesta esitetyt mielipiteet vaihtelevat äärimmäisyydestä toiseen. Esimerkiksi ranskalaisen sosiologin *Pierre Bourdieun* mukaan globalisaatiossa on vain kysymys ylikansallisten yritysten salajuonesta, jonka tarkoitus on taloudellista sääätelyä purkamalla murentaa hyvinvointivaltio ja jakaa ihmiset pysyvästi menestyjiin ja pysyvästi syrjäytyneisiin. Toisaalla New York Timesin kolumnisti *William Friedman* väittää, että globalisaatio ei vain tuota tehokkaasti hyvinvointia vaan myös saa aikaan demokraattisen mullistuksen, kun tietokone demokratisoi teknologian, internet tiedonvälityksen ja luottokortti rahan.⁴

Globalisaatio voidaan yksinkertaisesti ja kiistoja herättämättä määritellä maailmanlaajuisen yhteen kytkeytymisen laajenemiseksi, syvenemiseksi ja nopeutumiseksi.⁵ Vaikeudet alkavatkin vasta, kun määritelmälle yritetään antaa sisältöä. Tämäkään määritelmä ei ole sisällöllisesti tyhjä: siitä käy ilmi, että globalisaatio vaikuttaa ainakin kolmella eri tasolla. Ensiksi taloudelliset, poliittiset ja yhteiskunnalliset toiminnat ulottuvat yli poliittisten rajojen, alueiden ja maanosien *laajemmalle* kuin aikaisemmin. Toiseksi kaupan, investointien, pääomaliikkeiden, muuttoliikkeen ja kulttuurivaihdon kasvun takia riippuvuus toisistamme *syvenee* eli liittyy entistä useampiin asioihin. Kolmanneksi ihmiset, tavarat, pääomat ja informaatio liikkuvat maailmalla entistä *nopeammin*. Kaiken tämän takia kaukaiset tapahtumat vaikuttavat elämäämme entistä enemmän, paikalliset asiat saavat maailmanlaajuisia merkityksiä ja ero lokaalisen ja globaalisen välillä hämärtyy.

Historioitsijat usein sanovat, ettei globalisaatiossa mitään erityistä uutta ole: itse sana voi olla uusi ja sen keksimiseen voi

liittyä poliittista ja ideologista retoriikkaa, mutta sen piiriin sisältyvillä ilmiöillä itsellään on pitkä historia.⁶ Tämä onkin totta monien globalisaation piirteiden osalta. Esimerkiksi suuria kansainvaelluksia on ollut yhtä kauan kuin tunnettua historiaa. Manteiden välisiä laajamittaisia väestöliikkeitä on esiintynyt jo useiden vuosisatojen ajan: yli kymmenen miljoonaa afrikkalaista laivattiin orjiksi Amerikkaan 1800-luvun puoliväliin mennessä ja pelkästään vuosien 1880 ja 1914 aikana 30 miljoonaa siirtolaista muutti vapaaehtoisesti Atlantin ylitse. Ensimmäinen maailmansota miltei pysäytti siirtolaisuuden, mutta toisen maailmansodan jälkiselvittelyistä alkaen muuttovirrat ovat kiihtyneet kaiken aikaa.

Kulttuurinen globalisaatio ei sekään ole modernin maailman keksintö. Maailmanuskontojen leviäminen osoittaa, että ajatukset ja uskomukset saattoivat kulkeutua maanosasta toiseen ja mullistaa yhteiskunnallisia oloja ilman televisiosatelliittien ja internetin apua. Rooman imperiumi teki latinasta kielen, jonka avulla oppineet saattoivat kommunikoida yli kansallisten rajojen ainakin 1800-luvulle saakka. Myöskään talouden globalisaatio ei alkanut 1990-luvulla. Kapitalistisen markkinatalouden mullistava laajeneminen alkoi jo 1700-luvulla, ensin Englannissa, sitten Manner-Euroopassa ja Yhdysvalloissa ja lopuksi siirtomaapolitiikan tuloksena koko maailmassa. Talouden nykyistä globalisaatioprosessia on usein verrattu 1870-luvun ja ensimmäisen maailmansodan väliseen kauteen, jolloin Britannian imperiumin hallitsemassa maailmantaloudessa vallitsi pitkälle menevä vapaa-kauppa ja jolloin maasta toiseen tehtyjen investointien määrä oli suhteessa kansan-

3 *Jukka Relander*, Espoo – totuus Suomesta. Teoksessa Espoo – totuus Suomesta. Toim. Tuomas Nevanlinna & Jukka Relander (2000), s. 15–45.

4 *Pierre Bourdieu*, Vastatulet. Ohjeita uusliberalismin vastaiseen taisteluun (1999). *William Friedman*, Globalisaatio – uhka vai unelma? (2000).

5 *David Held & Anthony McGrew & David Goldblatt & Jonathan Perraton*, Global Transformations. Politics, Economics and Culture (1999).

6 Ks. Esim. *P. Hirst & G. Thompson*, Globalisation in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance (1996).

tuotteeseen suurin piirtein samalla tasolla kuin jolle se on viime vuosien kehityksen tuloksena uudelleen noussut.

Globalisaation nykyvaiheella on kuitenkin piirteitä, jotka erottavat sen kaikista aikaisemmista globalisaatioista.

Ensinnäkin talouden globalisaatio on voimakkaampaa kuin koskaan aikaisemmin, mitataan sitä kansainvälisen tavarakaupan määrällä, monikansallisten yritysten ulkomaisten tytäryritysten myynnillä tai maasta toiseen suuntautuvilla investoinneilla.

Aidon maailmantalouden synnyn ovat tehneet mahdolliseksi yhtäältä kaupan ja pääomaliikkeiden esteiden purkaminen ja toisaalta informaatioteknologian vallankumous ja tavaraliikenteen tehostuminen, joiden ansiosta yritykset voivat jakaa organisaationsa osiin ja tuottaa kutakin asiaa siellä, missä se on tehokkainta ja halvinta.

Nykyinen maailmantalous ei poikkea aikaisemmista vain määrällisesti vaan myös laadullisesti. Tässä on ainakin kaksi aspektia. Aluksi aikaisemmat globalisaation mallit perustuiivat suurelta osalta laajenemishaluisten imperiumien väkivaltaiseen pakkokeinopolitiikkaan. Nykyisessä globalisaatiossa Yhdysvallat näyttää joissakin suhteissa toimivan imperiumin tavoin ainoana jäljelle jääneenä supervaltana ja sotilasmahtina. Maailmantaloudessa voidaan myös nähdä kolme muihin nähden ylivertaista keskusta eli Yhdysvallat, Euroopan Unioni ja Japani, joilla kullakin on omat riippuvaiset reuna-alueensa. Maailmantalouden keskukset ei kuitenkaan voida tulkita kolmeksi kauppasotia käyväksi linnakkeeksi, kuten esimerkiksi *Risto Heiskala* ja *Tapani Hiitanieni* ovat huomauttaneet.⁷ Yhdysvallat, EU ja Japani kytkeytyvät myös keskenään yhteistyön ja keskinäisen riippuvuuden sitein. Maailmantalous on pikemminkin yksi ilman selkeää keskusta vailla oleva joustava verkosto kuin imperiumien taistelukenttä.

Ylikansallisten yritysten maailmantaloudessa saama ratkaiseva asema on muuttanut talouden ja politiikan suhdetta.

Yksi nykyisen globalisaatiokehityksen käynnistymistä motivoinut tekijä oli sekä valtioiden että yritysten halu löytää uusia taloudellisen kasvun mahdollisuuksia toisen

maailmansodan jälkeisen pitkän nousukauden katkettua 1970-luvun öljykriisiin. Siihen asti markkinatalousjärjestelmän tuottamiin yhteiskunnallisiin ongelmiin, kuten kärjistyviin hyvinvointieroihin ja yhteisöllisten arvojen murenemiseen, oli pyritty vastamaan erilaisilla poliittisilla strategioilla: fasisilla ja kommunismilla tunnetuin katastrofaalisin seurauksin ja hyvinvointivaltiolla suhteellisen onnistuneesti. Vaikka erityisesti kommunismi korosti retorisesti kansainvälisyyttä, kaikki nämä poliittiset ratkaisut toimivat pohjimmiltaan kansallisvaltion viitekehityksessä. Hyvinvointivaltio saattoi täydentää ja paikata kapitalismin puutteita niin kauan kuin markkinat jauhoivat sille yhä kasvavaa voittoa. Kasvun lakattua seurasi rahoituskriisi.

Uuden teknologian varaan rakentuva globaali talous on 1990-luvulla noussut voimakkaalle kasvu-uralle. Samalla uusi teknologia on kuitenkin muuttanut yritystoimintaa entistä kansainvälisemmäksi erityisesti tekemällä mahdolliseksi tuotantoorganisaation pilkkomisen tehokkuuden ja voiton maksimoinnin nimissä. Tällä tavalla globalisoitunut talous ei ole syntynyt valtioista riippumatta vaan päinvastoin taloudellista kasvua aikaan saadakseen valtiot tai ainakin niiden poliittiset eliitit ovat tukeneet ja edistäneet globalisaatiota. Globaalin talouden rakenteita ei voi kuitenkaan hallita kansallisvaltiopohjalta, ja siksi valtiot ovat vapaaehtoisesti luovuttaneet suvereenisuuttaan yhteistyöorganisaatioille ja kansainvälisille sopimuksille. Talouden poliittinen säätely ei sinänsä ole vähentynyt vaan monilla mittareilla pikemminkin lisääntynyt. Hyvinvointivaltion tehtävien hoitaminen on kuitenkin yhä vaikeampaa, kun suuryritykset voivat kilpailuttaa kansallisia talouksia uhkaamalla siirtää tuotantoa aina sinne missä verotus on keveintä ja palkat alhaisimpia. Erityisesti täystyöllisyyden ja korkean verotuksen varaan rakentuvan tulonsiirtopolitiikan yhdistäminen näyttää mahdottomalta yhtälöltä.

Verkostot ja niiden vaikutukset

Globalisaatiokehitykseen liittyy kolme erityispiirrettä:

1. Globaalien järjestelmien verkostoluonne.
2. Hyvinvointierojen kärjistyminen verkostojen toiminnan seurauksena.
3. Identiteettiiliikkeet muutosvastarintana ja globaalin hallinnan menetelmänä.

Verkostot. Nykyisessä maailmassa valtajärjestelmien ja yhteisöllisen toiminnan tärkein organisaatioperiaate ei ole enää jäykkä hierarkia mutta ei myöskään tasa-arvoinen vaihto vaan joustava verkosto.⁸ Hierarkiasa valta järjestetään toisilleen alisteisiin komentotasoihin, joista ylempi määrittelee alemman liikkumatilan. Puhtaaksi viljelty esimerkki hierarkkisesta valtajärjestelmästä on armeijan komentojärjestys. Julkisen vallan järjestämisessä noudatetun byrokratian periaatteet ovat monessa suhteessa samantaisia. Ihmisyhteisöjen tavoitteellisessa toiminnassa hierarkia on ollut monissa yhteyksissä varsin tehokas ja tuloksellinen järjestelmä: armeijoiden ja valtiobyrokratioiden ohella esimerkiksi perinteinen raskas teollisuus on saavuttanut huomattavia tuloksia hierarkkisia periaatteita soveltamalla.

Hierarkian äärimmäisiä vastakohtia ovat pientuottajien markkinat, tasa-arvoinen keskustelupiiri ja poliittisen demokratian ihannemuoto. Tällaisissa järjestyksissä jokainen toimija on yhteydessä jokaiseen toiseen yhdenvertaisuuteen perustuvalla siteellä. Tasa-arvoisen vaihdon ja kommunikaation järjestelmät eivät tavallisesti esiinny puhtaina, vaan niiden toimintaa joudutaan rajoittamaan erilaisin sopimuksellisin järjestelyin ja alistussuhtein, jotka luovat hierarkkisia osarakenteita tasa-arvoisiin järjestelmiin. Toisaalta myöskään hierarkiat eivät toimi tehokkaasti kaikissa olosuhteissa. Esimerkiksi teollisessa toiminnassa on varsinkin uuden teknologian tuottaman mullistuksen jälkeen havaittu, että hierarkkisen organisaation pilkkominen itsenäisiksi tulosyksiköiksi säästää aikaa ja energiaa ja siten tehostaa järjestelmän toimintaa.

Verkosto on tavallaan useamman keskuksen ympärille muodostunut suhteiden järjestelmä, joka on syntynyt hierarkkisen organisaation ja tasa-arvoisen vaihdon väli muodoksi joko niin, että hierarkiaa puretaan ja pilkotaan, tai niin, että tasa-arvoi-

seen vaihtoon syntyy sopimusjärjestelyjä ja alistussuhteita. Verkosto on juuri nykyiselle maailmanjärjestelmälle tyypillinen organisoitumisen tapa. Yhteiskunnallisessa kehityksessä on paljon tekijöitä, jotka edesauttavat hierarkioiden purkautumista verkostoiksi. Edellä on jo viitattu informaatioteknologian vallankumoukseen, jonka merkitys selittävänä tekijänä on ilmeisen keskeinen. Siihen liittyvät työn muuttuminen osaamis- ja tietotyöksi, talouden poliittisen kontrollin monimutkaistuminen, median merkityksen kasvu sekä ihmisten liikkuvuuden lisääntyminen ja elämänmuotojen monimuotoistuminen ja moniarvoistuminen. Verkostoutuminen ei ole pelkästään taloudelliseen ja tuotannolliseen toimintaan liittyvä ilmiö, myös poliittinen valta, tiedonvälitys ja jopa kansainvälinen rikollisuus organisoituvat verkostoiksi.

Hyvinvointierojen kasvu. Kun verkostoutuminen on merkinnyt ylhäältä johdettujen käskysuhteiden korvautumista monenkeskemmillä ja parhaimmillaan jopa tasa-arvoisemmilla vaihdon ja kommunikaation järjestelmillä, monet ovat tervehtineet kehitystä vapauden kasvuna. Komentotalouden ja poliittisen totalitarismin elinehdot ovatkin kaventuneet. Esimerkiksi Neuvostoliiton tuhon yksi syy oli epäilemättä se, että jäykkä sosialistinen talous ja harvaintaltainen politiikka eivät mukautuneet informaatioyhteiskunnan vaatimuksiin.

Verkostoutuminen ei ole kuitenkaan pelkästään vapauttavaa. Verkostot kylläkin joustavat eikä valta voi niissä keskittyä yksiin käsiin, mutta niillä on omat toiminnalliset periaatteensa. Näillä periaatteilla on taipumus yhtäältä muuttua itsetarkoitukselliseksi ja toisaalta jakaa hyvinvointia ongelmallisella tavalla. Verkostoilla on taipumus irtautua kaikista paikallisista siteistä ja kulttuurisista konteksteista. Siksi ne murentavat paikallisiin perinteisiin liittyviä arvoja, merkityksiä ja rakenteita. Tehokkuutta pal-

7 Risto Heiskala & Tapani Hietaniemi, Globalisaation haaste. Teoksessa Rakennetaan reilua maailmaa. Toim. Pekka Sauri & Tapani Hietaniemi & Pirjo Hii-denmaa. Vihreä Lanka 1999.

8 Ks. *Castells*.

velemaan suunniteltu väline muuttuu itse-tarkoitukselliseksi ja saa aikaan juurettomuuden, ahdistuksen ja vieraantumisen tunteita. Toiseksi verkostoissa jotkut toimijat nousevat vallan keskiöön, toiset jäävät roikkumaan reunoille ja kolmannet suljetaan kokonaan ulos. Siksi jotkut menestyvät, jotkut joutuvat jatkuvasti kamppailemaan olemassaolonsa ehdoista ja jotkut syrjäytyvät.

Verkostot voivat kietoa vaikutuspiiriinsä joutuneet toimijat kenties jopa lujemmin kuin perinteiset totalitaariset järjestelmät. Hierarkkisia valtajärjestelmiä on joskus luonnehdittu rautahäkeiksi. Ylempi komentotaso määrää alemman toiminnan rajat, mutta antaa toimintavapauden näiden rajojen sisällä. Voi miettiä, onko rautaverkko vapaampi kuin rautahäkki vai itse asiassa vielä ahdistavampi. Ohutsäikeinen verkko on kyllä joustava mutta saaliinsa toimintaa kautta linjan kahlitseva.

Globaalin verkostotalouden maailmassa erot ovatkin kärjistyneet sekä yhteiskuntien sisällä että niiden välillä. Vauriissa yhteiskunnissa perinteisten työn ja pääoman ristiriitojen tilalle ovat osittain tulleet vastakkainasettelut koulutettujen ja kouluttamattomien sekä taloudellisesti hyödyllisten ja tarpeettomien välillä. Työvoima on jakautunut yhtäältä verkostoihin mukaan päässeihin ja niissä menestyviin itseohjautuviin tuottajiin ja suojattuihin byrokraatteihin, toisaalta rutiinitöiden tekijöihin eli verkostotalouden pakkojen edessä joustajiin ja kolmanneksi työttömiin ja syrjäytyneisiin. Tuloerot ovat kaikkialla kasvaneet: erityisesti ne, jotka ovat kyenneet markkinomaan itsensä korvaamattomiksi ja todelliseksi menestyksen rakentajiksi ovat kasvattaneet tulojaan hämmästyttävästi.

Globalisaation ja verkostotalouden hedelmistä on ainakin toistaiseksi valtaosa koitunut kapean eliitin hyväksi. Huomattava osa maailman väestöstä on pudonnut globalisaatiokehityksen ja verkostotalouden ulkopuolelle ja suuressa määrin menettänyt elämänhallintansa edellytyksiä. Kolmannen maailman tilalle on tullut köyhien ja syrjäytyneiden neljäs maailma, johon kuuluvat käytännössä koko Afrikka, Aasian ja Latinalaisen Amerikan maaseutu mutta yhtä

lailla rikkaiden maiden urbaanit slummit ja kuihtuvat syrjäseudut.

Kun Manuel Castells puhuu verkostoutumisesta ja sen yhteiskunnallisista vaikutuksista suurin piirtein edellä luonnehtimallani tavalla, hänen esitystään on verrattu Karl Marxiin. Kysymys ei ole silloin siitä, että molemmat kirjoittivat massiivisen kolmiosaisen teoksen, jonka tarkoitus oli analysoida modernin maailman toimintaperiaatteita. Yhtäläisyys on syvemässä mielessä sisällöllinen. Marxin Pääoma-teoksen keskeisiin oivalluksiin kuuluvat kolme teesiä:

1. Kapitalismissa talous hallitsee elämäämme pimeänä ja hallitsemattomana voimana.
2. Talouden toimintaperiaatteilla on taipumus levittäytyä kaikille elämänalueille, muuttua välineestä itsetarkoitukseksi ja murentaa kaikkia pysyviä arvoja ja aitoja merkityksiä.
3. Mikäli talouden kehitys jatkuu kahlitsemattomana, seurauksena on hyvinvointierojen ja yhteiskunnallisten ristiriitojen jyrkkä kärjistyminen ja viime kädessä järjestelmän perikato.

Kun vaihtaa termin 'talous' tilalle 'verkoston', saa kätevästi Castellsin sanomasta keskeisen osan. Tuomiopäivän ennustus ei kuitenkaan ollut koko sisältö sen enempiä Marxin kapitalismikritiikissä kuin Castellsin teoksissakaan. Marx ei tunnetusti kirjoittanut reseptejä tulevaisuuden keittiöön, mutta hänen poliittiset ennakkointinsa vallankumouksesta ja kapitalismin jälkeisistä yhteiskuntamuodoista saivat ikävänpuoleisen jälkivaikutuksen.

Identiteettiliikkeiden nousu

Identiteettiliikkeet. Marxiin verrattuna Castellsin kuvaukset globalisaation vastavoimista vaikuttavat paljon lupaavammilta ja moderniin maailmaan paremmin sopivammilta. Yksi nykyisen globalisaatiokehityksen keskeinen piirrehän on talouden ja politiikan välisen suhteen muuttuminen siten, että kansallisvaltiopohjaiset poliittisen toiminnan tavat ovat ongelmallistuneet. Globaalin hallinnan välineenä kansallisvaltiot ovat liian pieniä yksiköitä: ne eivät saa otetta maailmantaloudesta mutta eivät voi toimia siitä

itsenäisestikään; myös esimerkiksi ylikansallisen median ja kansainvälisen rikollisuuden kontrolliin kansallisvaltioiden keinot ovat niukat. Toisaalta monissa tapauksissa kansallisvaltiot koetaan myös liian suuriksi yksiköiksi ihmisten yhteisöllisen identiteetin ja yhteenkuuluvuuden ilmaisijoina. Vaikka kansallisvaltiot ja monet muut perinteiset poliittiset organisoitumisen muodot menettävät asemaansa ja otettaan ihmisten mielistä, siitä ei seuraa, että ihmiset vain passiivisesti sopeutuisivat globalisaatioon. Päinvastoin, muutosvastarinta ilmenee erilaisina liikkeinä, jotka käyvät taistelua identiteettien puolesta.

Identiteetin käsitettä on yhteiskuntatutkimuksessa ryöstöviljelty eikä aina ole selvää, mitä sillä oikeastaan tarkoitetaan. Väijästi se voidaan kuitenkin ymmärtää yksilön tai ryhmän tulkinaksi niistä tärkeimmistä ominaisuuksista, joihin viittaamalla hän tai he vastaavat kysymykseen, kuka ja millainen minä olen tai keitä ja millaisia me olemme.⁹ Identiteettiliikkeissä on tietenkin kysymys ennen kaikkea ryhmäidentiteetistä: tavoista, joilla kansat, luokat, paikallisyhteisöt tai ammatin elämäntyylin tai jopa sukupuolen tai sukupuolisen suuntautumisen mukaan organisoituneet ryhmät tuntevat kuuluvansa yhteen ja muodostavansa yhteisön. Identiteetin muodostus on niiden kulttuuristen piirteiden tunnistamista tai valitsemista, jotka katsotaan olennaisiksi ryhmän jäsenyyden määrittelyssä. On paikallaan huomauttaa, että tällaisenaikin identiteetin käsite on kiistanalainen: keskustellaan, missä mielessä jos missään identiteetin voi valita ja kuinka pitkälle identiteetit ovat ajassa muuttuvia. Puhe kulttuurisista identiteeteistä on kuitenkin lisääntynyt, sillä kenties juuri nopean kulttuurimuutoksen ja ulkoisten yhteiskunnallisten pakkojen vastapainona monet ihmiset haluavat kuulua johonkin yhteiseen ja omaleimaiseen ja tulla tunnustetuiksi sellaiseen kuuluvina.

Identiteettiään puolustaakseen ihmiset voivat organisoitua yhteiskunnallisiksi liikkeiksi. Liikkeitä on kuitenkin erilaisia. Cas-tells on jakanut globalisaatioon liittyvät identiteettiliikkeet kolmeen ryhmään. Niiden taustalla olevia identiteettityyppejä voidaan

hieman yksinkertaistaen kutsua perinneidentiteeteiksi, vastarintaidentiteeteiksi ja projekti-identiteeteiksi.

Perinneidentiteetteihin nojaavat liikkeet puolustavat globaalisatiikehityksen tuloksena vaaranalaisiksi joutuneita arvoja, kuten kansallisuutta, luokka-asemaa, perinteisiä puolueita, miesvaltaista perhettä ja uskonnollista fundamentalismia. Vastarintaidentiteetitkin sanoutuvat irti globaalien verkostotalouden järjestelmästä, mutta etsivät sille radikaaleja vaihtoehtoja. Vastarintaliikkeitä on hyvin erilaisia, mutta sellaisiksi voidaan luokitella esimerkiksi poliittinen terrorismi, vaihtoehtoisen elämäntavan koekielut moottoripyöräajajengeista Yhdysvaltojen syrjäseutujen kivääriyhdistyksiin, ekologinen radikalismi ja monet sukupuolisten vähemmistöjen liikkeet. Sekä perinne- että vastarintaidentiteettiin nojaavien liikkeiden ongelma on usein se, että niiden edustajat tuntevat huonosti sitä maailmaa, jota vastaan kapinoivat. Sikäli kuin on tarkoitus todella vastustaa globalisaatiota, liikkeiden todellisuuskäsitys voi johtaa toimintaohjelmiin, joilla ei ole mitään menestymisen mahdollisuuksia verkoston ylivoimaista vihollista vastaan. Perinne- ja vastarintaidentiteetteihin perustuvat liikkeet voivat kuitenkin ylläpitää kannattajiensa itsekunnioitusta ja vallan keskiöiden ulkopuolelle jätettyjä elämänmuotoja.

On kuitenkin olemassa vielä kolmas identiteettiliikkeen tyyppi – ainoa jolla on menestymisen mahdollisuuksia globaalissa informaatioyhteiskunnassa. Sellaisten toiminta nojaa projekti-identiteettiin. Tällaisten liikkeiden tavoite ei ole vallan valtaaminen eikä siitä irtisanoutuminen vaan verkostojen toimintaperiaatteiden muokkaaminen aktiivisella osallistumisella sekä arvoasenteita ja kulttuurista ilmastoa muuttamalla. Projekti-identiteetteihin nojaavilla liikkeillä on realistinen tavoite- ja uudistusohjelma ja ne ovat hyvin perehtyneitä siihen yhteiskunnalliseen todellisuuteen, jossa vaikuttaminen tapahtuu. Ne ymmärtävät glo-

9 Ks. *Juba Sivvola*, Yksilönä yhteisössä. Näkökulmia paikallisuuteen, globalisaatioon ja hyvään elämään. Kunnallisanalan kehittämässätiö 2000.

balisaation vaikutuksen talouden, politiikan ja kulttuurin rakenteisiin ja kykenevät siksi esimerkiksi irrottautumaan ahtaasta kansallisvaltionäkökulmasta. Tällaisia liikkeitä ovat esimerkiksi reaali poliittisesti orientoitunut vihreä liike, feministiset liikkeet, pyrkimykset reilun kaupan ja yrityseettisten koodien muotoilemiseen ja ihmisten ja organisaatioiden sitouttaminen niihin, kansainvälinen toiminta ihmisoikeuksien puolesta sekä suuri osa kansalaistoiminnasta, joka on suuntautunut painostamaan Maailman Kauppajärjestön ja Kansainvälisen Valuuttarahaston kaltaisia organisaatioita. Ainakin Castells näyttää ajattelevan, että sellaisten globaalien verkostojen uhkaamien käytäntöjen kuin demokratian, hyvinvointiyhteiskunnan, ihmisoikeuksien ja monikulttuurisuuden puolustus on mahdollista projekti-identiteetti-pohjalta rakentuvien liikkeiden kautta.

On toki kiistanalaista, miten globalisaatio oikeastaan vaikuttaa yhteisöllisten identiteettien muodostumiseen. Voidaan väittää, että maailmantalous ja massakulttuuri yhdenmukaistavat identiteettejä. Tältä pohjalta on väitetty, että kansallisvaltioidentiteetin tilalle ovat nousemassa laajempiin kategorioihin suuntautuvat samastumiset. Jos identiteetin pohjaksi ajatellaan esimerkiksi sivilisaatio, tämäntyyppisiä identiteettejä maailmaan mahtuisi pian vain muutama. Toisaalta globalisaation on ajateltu johtavan identiteettien sekoittumiseen ja moni-ilmeistymiseen. Siitä itse asiassa on kysymys, kun puhutaan identiteettiliikkeistä globalisaation yhdenmukaistavien tendenssien vastavoimana. Paikallinen ja ryhmäkohtainen yhteenkuuluvuus nousevat entistä keskeisemmiksi, kun samastumisen pohjaksi otetaan paikkakunta, elämäntapa, alakulttuuri, kieli, murre, etninen tausta, uskonto, sukupuoli tai sukupuolinen suuntautuneisuus. Suhteellinen yksimielisyys vallitsee siitä, että kansallisvaltioiden asema on ongelmallistunut globalisaatiokehityksen myötä, mutta tämänkin väitteen yksityiskohtainen sisältö on kiistanalainen.

Kansallisvaltioilla on entistä rajatummat mahdollisuudet hallita taloutta edes omalla alueellaan ja mitä ilmeisimmin läntisissä maissa kansallisvaltion rooli identiteetin

muotoilijana on nykyään toisenlainen kuin kansallisuusaatteen kulta-aikoina.

Suomalainen identiteetti

Mutta entä Suomessa? Onko Suomessa löydetty demokraattiseen kansalaiskeskusteluun ja sosiaalisen vastuun eetokseen perustuva projekti-identiteetti tai projekti-identiteettejä, jotka yhdistyneenä edistyneeseen teknologiaan ja innovatiiviseen ympäristöön tuottavat sekä humanin yhteiskunnan että taloudellista menestystä, kuten Castells väittää. Vai onko pikemminkin niin kuin voi ymmärtää Relanderin teksteistä, että olemme matkalla universaaliiseen Espooseen, jossa teknomoderni menestys on saavutettu hävittämällä ja piilottamalla perinneidentiteetti yltiöpragmaattisen ulkokuoren alle ja jossa autonomisen itsehallinnan edellytykset ovat murenemassa markkinayhteiskunnan lyhytnäköisten välineellisten pakkojen alle?

Jotta voisimme vastata näihin kysymyksiin, on hieman pohdittava, mikä suomalainen identiteetti oikein on.

Suomi ei ainakaan ole malliesimerkki kansallisen identiteetin rapautumisesta globalisaation oloissa, sillä tutkimusten mukaan suomalaiset edelleen kokevat olevansa vahvasti suomalaisia. Suomen Kuntaliiton 1990-luvun lopulla teettämän tutkimuksen mukaan yli 80 prosenttia suomalaisista pitää Suomea sellaisena kokonaisuutena, johon samastutaan tai tunnetaan yhteenkuuluvuutta joko paljon tai erittäin paljon.¹⁰ Asuinalueeseen, lääniin, maakuntaan, paikkakuntaan samastutaan paljon vähemmän ja EU:n kokee vahvaksi samastumiskohteeksi vajaa 20 prosenttia. Kansainvälisessä vertailuissa Suomen luvut ovat poikkeukselliset. Pohjoismaista Norja muistuttaa eniten Suomea mutta jo Ruotsissa ruotsalaisuuden vetovoima on selvästi vähäisempi kuin suomalaisuuden Suomessa. Jopa nuorisolle kansalliset arvot ovat muita Pohjoismaita keskeisempiä, kuten esimerkiksi *Sirkka Ahonen* on osoittanut.¹¹ Monissa Euroopan maissa kansallinen yhteenkuuluvuus on varsin heikkoa: Belgia ja Italia ovat selvimpiä esimerkkejä.

Osa Suomen kansallisen identiteetin vah-

vuuden syistä on ilmeisiä. Suomen sijainti oli pitkään eristynyt, kun toisella puolella oli meri ja toisella rautaesirippu. Vaikka suomalaisten kansallista yhtenäisyyttä on ideologisista syistä liioiteltu ja usein unohdettu, että Suomessa on kaiken aikaa elänyt kielellisiä ja kulttuurisia vähemmistöjä muitakin kuin suomenruotsalaiset, on kuitenkin totta, että kansainvälisessä vertailussa suomalaiset ovat etnisesti melko homogeenisia ja että harvassa maassa valtakielen puhujien osuus ylittää suomenkielisten osuuden Suomessa. Suomalaisten yhteenkuuluvuutta on ehkä lisännyt sekin, että outo kieli on toiminut ulospäin eristävänä tekijänä.

Suomalaisen identiteetin muodostumisen ja kehityksen taustalla on kuitenkin myös historiallisia erityistekijöitä. Kansallishenkien kirjallisuus ja historiankirjoitus rakensi 1800-luvulta alkaen myyttiä Suomesta ja suomalaisista. Kansallisessa myytissä ajateltiin, että suomalaisuudella on ainakin monisatavuotinen historia ja että Suomen kansa on kasvanut ja kehittynyt eräänlaisena organisaationa kokonaisuutena kohti sivistystä, itsehallintoa ja loppujen lopuksi itsenäisyyttä. Kansallishengen ilmauksia on nähty esimerkiksi Lallin toiminnassa Köyliönjärven jäällä, Nuijasodassa ja Anjalan Liitossa.

Tosiasiallisesti Suomi muodostui omaleimaiseksi valtiolliseksi kokonaisuudeksi 1800-luvun alussa suurelta osalta sattumalta, suurvaltapolitiikan sivutuotteena, jota sen toimijat sen enempää kuin toiminnan kohteetkaan eivät erityisesti tarkoittaneet tai pitäneet tärkeänä. Kuten esimerkiksi *Matti Klinge* on huomauttanut, Runeberg antaa Maamme-laulussa oikean todistuksen Suomen valtion synnystä: suomalaisten kannalta kysymys oli kohtalon iskusta.¹² Napoleon ja Aleksanteri I olivat näet sopineet keskinäisestä etupiirijaostaan Tilsitissä vuonna 1807. Se oli johtanut Suomen valloitukseen ja Suomen valtion muodostamiseen ilman suomalaisten omaa pyrkimystä, halua tai osallisuutta. Suomi ei tällöin myöskään ollut yhtenäinen kulttuurinen kokonaisuus. Perinteiset maakunnat olivat keskeisiä samastumiskohteita ja esimerkiksi Turusta oli paljon lyhyempi matka Tukholmaan kuin Savon ja Karjalan takamaille.

Suomalaisten yhdistäjänä toimi 1800-luvulla se kulttuuri, joka suurelta osalta syntyi kansalliseksi herättäjiksi itsensä ymmärtäneiden sivistyneistön edustajien tietoisien toiminnan tuloksena. Tällä toiminnalla oli selkeät esikuvat yleiseurooppalaisessa romantiikassa ja kansallisuusaatteessa. Yhtenäisen suomen yleiskielen luominen kansan puhumien toisistaan huomattavasti eroavien murteiden pohjalta ja kohottaminen rahvaankielestä sivistyskieleksi oli ollenainen osa tätä prosessia.

Jos käytetään Castellsin termejä, suomalaisuus syntyi alun perinkin projekti-identiteettinä, vaikka se 1800-luvun erityisesti saksalaisperäisen kansallisuusaatteen hengessä naamioitiinkin perinneidentiteetiksi kansallisen mytologian ilmiasuun. Sen sijaan mikään vastarintaidentiteetti suomalaisuus ei ollut. Kansan ja yhteiskunnan kehitys ymmärrettiin hitaaksi kypsymiseksi, kuten Maamme-laulussa, moraaliseksi ja velvollisuudentuntoiseksi mukautumiseksi maailmanhistorian voimiin, kuten Väinö Stoolin tarinoissa, tai kasvamiseksi laillisen järjestyksen hyväksymiseen, kuten Seitsemässä veljeksessä. Esivallan kunnioitus korostui Suomen poliittisessa kulttuurissa. Tätä asennetta tuki jo luterilainen perinne, jossa ajateltiin, että luja esivalta on ainoa este syntiin langenneiden ihmisten heikon moraalisen tarmon tuhoisia seurauksia vastaan. Lisäksi 1800-luvun loppuun saakka Suomessa käsitettiin, että lojaali asenne Venäjän keisaria kohtaan oli suuriruhtinaskunnan menestyksen avain.

Itsenäinen Suomi ja kansallinen eheytys

Itsenäinen Suomi syntyi, aivan kuten Suomen suuriruhtinaskuntakin oli syntynyt,

10 Ks. *Krister Ståhlberg*, Samaistuminen kuntaan. Teoksessa Kuntalaisten valta ja valinnat. Toim. Kari-Pekka Mäki-Lohiluoma & Marianne Pekola-Sjöblom & Krister Ståhlberg. (1998), s. 198–211.

11 Ks. *Sirkka Ahonen*, Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa (1998).

12 *Matti Klinge*, Suomi-myytti. Teoksessa Suomi – maa, kansa, kulttuurit. Toim. Markku Löytönen & Laura Kolbe (1999), s. 88–97.

suurvaltapolitiittisten sattumien yllättävänä ja suurelta osin tarkoittamattomana lopputuloksena. Suomi tuli itsenäiseksi siten, että venäläiset tekivät kaksi vallankumousta ja Saksa vaati Suomea julistautumaan itsenäiseksi, jotta voisi tunnustaa maan ja ottaa sen suojelukseensa.¹³ Ennen bolshevikkien vallankumousta suomalaisten itsenäisyyspyrkimykset olivat marginaalisia. Itsenäisyysliikkeen, erityisesti jääkäreiden merkitystä alettiin korostaa vasta kun tuli tarve luoda kansallista mytologiaa itsenäiselle Suomelle. Suomen itsenäistymisjulistus oli pikemminkin halua päästä eroon bolshevismista kuin Venäjältä. Bolshevikkivallankumous oli Suomen kannalta onnekas kohtalon isku ainakin siinä mielessä, että Lenin oli ainoa Venäjän hallitsija, joka oli valmis tunnustamaan Suomen itsenäisyyden, hänkin toki vain taktisista syistä. Ensimmäisen maailmansodan päättyminen sekä Saksan että Venäjän tappioon teki mahdolliseksi sen, että Suomi saattoi jäädä täysivaltaisesti itsenäiseksi valtioksi.

Itsenäistymisprosessi oli omalla tavallaan ongelmallisempi tapahtumasarja kuin autonomisen Suomen synty ja kansakunnan rakentaminen 1800-luvulla. Itsenäistymistä ei voi mitenkään tulkita pelkkänä menestystarinana eikä kohtalon onnekkana oikkuna, kun maa ajautui kansainvälisessä vertailussakin huomattavan raakaan ja veriseen sisällissotaan, jota voi hyvin verrata entisen Jugoslavian alueen tapahtumiin viimeisen kymmenen vuoden aikana. Vuoden 1918 tapahtumat loivat kansallisen trauman, jonka vaikutukset ovat tuntuneet yli kahdeksankymmentä vuotta eivätkä liene lopullisesti vieläkään ohi, vaikka lähes kaikki asiansaaiset ovat jo nurmen alla. Sitä osoittavat jatkuva kissanhännänveto vuoden 1918 sodan nimestä ja esimerkiksi *Heikki Ylikankaan* tutkimuksien aiheuttamat voimakkaat reaktiot.

Itsenäistyneessä Suomessa pyrittiin harjoittamaan eheyttävää politiikkaa, jonka tarkoituksena oli integroida sisällissodan hävinnyt osapuoli laillisen yhteiskuntajärjestyksen osaksi. Sitä tehtiin korostamalla lujaa järjestysvaltaa ja vaatimalla kansallista yksimielisyyttä. Eheytyspyrkimykset eivät

johtaneet sisällissodan syiden julkiseen pohdintaan vaan varsinkin porvarillisella puolella oli tavanomaista selittää sota poikkeukseksi kansallisen yhtenäisyyden linjalta. Tosiasiassa Suomi oli monessa suhteessa syvästi jakautunut ja työväestö syrjässä virallisen vallan kuvioista. Punaisella puolella tunnettiin pitkään katkeruutta vuoden 1918 kosto- ja rangaistustoimien vuoksi. Sotien välisenä aikana Suomessa esiintyi myös demokratian kannalta ongelmallisia ilmiöitä. Niitä olivat porvarillisen vallan turvana ylläpidetyt suojeluskunnat ja oikeistoradikaali Lapuan liike. Toisaalla Neuvostoliiton käskyjen mukaan toimivat kommunistit valmistautuivat kumouksellisiin toimiin sikäli kuin kykenivät. Kokonaisuutena kuitenkin pohjoismaistyyppiset kansanvaltaiset laitokset kestivät paineen hyvin verrattuna moniin muihin ensimmäisen maailmansodan jälkeen perustettuihin pikkuvaltioihin, joista monet muuttuivat diktatuureiksi. Eheytyksen eteneminen 1930-luvun lopun maalaisliiton ja sosiaalidemokraattien hallitusyhteistyössä ja tietenkin talvisodan puolustustaistelussa.

Kansallinen eheytyksen oli tärkeä teema myös toisen maailmansodan jälkeisessä politiikassa. Poliitiikan sävy tietenkin muuttui, kun äärivasemmiston toiminta sallittiin mutta oikeiston toimintaa rajoitettiin. Suhde Neuvostoliittoon ymmärrettiin edelleen kansalliseksi kohtalonkysymykseksi. Juuri se motivoi eheytyksen ja integrointipolitiikan jatkamisen ja ulottamisen kommunisteihin asti. Eheytyksen tärkeä osa oli, että kansalaisodan tapahtumia alettiin julkisestikin ja myös porvarillisella puolella ymmärtää myös hävinneen osapuolen näkökulmasta. *Väinö Linnan* Täällä Pohjantähden alla vaikuttanut asenteisiin tältä osin enemmän kuin akateeminen historiantutkimus. Eheytyksajatuksen pohjalta nousivat erityisesti Urho Kekkosen poliittiset pyrkimykset. Ulkopolitiikassa Kekkosen keskeinen motiivi oli kansallisen liikkumavapauden turvaaminen ja hyvinvoinnin lisääminen tekemällä Neuvostoliitolle reaalioliittisia myönnytyksiä. Sikäli kuin huomio kiinnitetään toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenien vaurastumiseen ja erityisesti pohjoismaistyypp-

pisen hyvinvointivaltion rakentamiseen, idänpolitiikan voi sanoa onnistuneen tavoitteessaan. Kekkonen vallankäyttöön sisältyi erityisesti ulkopoliitiikan osalta ongelmallisia piirteitä. Näitä olivat vallan henkilöityminen Kekkonen persoonaan ja keskittyminen hänen käsiinsä tavalla, joka loi epäitseenäistä ja auktoriteettisidonnaista asennetta poliittisen eliitin piirissä. Idänpolitiikan suhteita käytettiin sisäpoliittisen valtapelin välineenä tavalla, joka antoi ylimääräisiä aseita Neuvostoliitolle, Kriittisen ulkopoliittisen keskustelun tukahduttaminen myös poliittisten instituutioiden ulkopuolisessa kansalaisyhteiskunnassa johti kenties siihen, että jotkut alkoivat ottaa strategiseen käyttöön tarkoitetun ystävyysliturgian kirjaimellisesti totena.

1960-luvulla suomalainen yhteiskunta alkoi modernisoitua erittäin nopeasti. Maa muuttui rivakasti maitolaituri-Suomesta naapurilähiö-Suomeksi. Rakennemuutos oli rajumpi kuin missään muussa läntisen Euroopan maassa. Maa vaurastui, maatalousväestö väheni, maalta muutettiin kaupunkeihin ja Ruotsiin, opiskelijoiden määrä moninkertaistui. Populaarikulttuuri, ehkäisy pillerit ja alkoholin vapautuminen liberalisoivat ja moniarvoistivat tapakulttuuria. Myös politiikassa ristiriitoja alettiin sietää entistä paremmin. Vasemmistoradikalismi kyseenalaisti kodin, uskonnon ja isänmaan pohjalta nousevat kansalliset arvot. Kuten *Risto Alapuro* on huomauttanut, ajatus yhteisestä kansakunnasta mureni, kun vaadittiin yksilöoikeuksia, poikkeavuuden sallimista ja naisten tasa-arvoa, puolustettiin syrjäytyneitä kuten vankeja ja asunnottomia, arvosteltiin armeijaa ja kieltäydettiin aseista ja pyrittiin erottamaan kirkko valtiosta.¹⁴ 1960-luvun uusvasemmistolaisuus oli ennen kaikkea modernisaatiokapinaa vapauden, yksilöllisyyden ja moniarvoisuuden puolesta ahdistavaa yhteisöllisyyttä, perinteiden painolastia sekä komentelevaa ja yhdenmukaistavaa kurinpitokulttuuria vastaan. Kekkosella oli näissäkin kuvioissa keskeinen rooli: jos hän tukahduttikin kriittistä kansalaiskeskustelua ulkopoliitikassa, sisäistä kritiikkiä hän rohkaisi ja kannusti. Sillä oli omat seurauksensa kansallisen identiteetin kannalta.

Vasemmistoradikalismin kansallista identiteettiä kyseenalaistava vaihe ei jatkunut pitkään. Uusvasemmisto menetti myös nopeasti leikkimielisen epäsovinnaisuutensa ja auktoriteettien vastaisuutensa. Omalaatuisen episodi oli opiskelija- ja kulttuurivasemmiston jyrkimmän aineksen liittyminen kommunistipuolueen Neuvostoliittoa orjallisesti tukevaan vähemmistöön. 60-lukulaisten vasemmiston reformistinen aines sen sijaan integroitiin tehokkaasti poliittiseen koneistoon rakentamaan hyvinvointivaltiota. Näin radikaalit ryhtyivät toteuttamaan perinteistä kansakokonaisuuden projektia, joka oli korkeintaan saanut hieman moderneja sävyjä.

Voidaan väittää, että juuri Kekkonen toiminta johti radikalismiin kesyyntymiseen. Karismallaan ja sopivasti suunnatulla suvaitsevuuudellaan presidentti syleili uusvasemmiston jollei kuoliaaksi niin ainakin myötäsukaiseksi sekä itselleen että yhteiskunnan valtakoneistolle. Tänä päivänä 1960-luvun vallankumouksellisuudesta on päädytty niin pitkälle, että virallista ulkopoliittikkaa aikanaan pasifistisista lähtökohdistaan kyseenalaistaneet vanhat sadankomitealaiset muodostavat nyt EU-Suomen ulkopoliitiikan demarivärisuoran. Suomen eurooppalaisissakin oloissa ainutlaatuisen konsensushengen säilymistä ja laventumisista käytännössä koko poliittiseen kenttään kuvaa sekin, että jo toista vaalikautta istuu ilman suurempia jännitteitä kokoomuksesta vasemmistoliittoon ja vihreään Liittoon ulottuva sateenkaarihallitus. Sen kokoonpanossa toki näkyy sekin, että Kekkonen kaudella ylläpidetyt keinotekoiset ulkopoliittiset raja-aidat ovat unohtuneet. Pikemminkin vallankäytön ytimen muodostaa Kekkonen kammoksuma sosiaalidemokraattien ja kokoomuksen aseveliakseli.

1990-luvulla keskeinen kansallista identiteettiä kyseenalaistanut ilmiö oli uusliberalismi, jolla oli näkyvä paino ainakin mediakeskusteluissa. Uusliberaalit arvostelivat

13 Ks. *Klinge*.

14 *Risto Alapuro*, Kertomuksia suomalaisista idän ja lännen välissä. Teoksessa *Suomi – maa, kansa, kulttuurit*, s. 98–112.

hyvinvointivaltiota, raskasta julkista sektoria, korkeaa verotusta, tulonsiirtoja, ammattiyhdistysliikettä ja muita korporatiiviseksi ymmärrettyjä järjestelmiä, yksityisen yritteliäisyyden esteitä ja holhoamista, jonka katsottiin puuttuvan yksilöiden vapauksiin ja väheksyvän henkilökohtaista vastuuta. Liberalistinen kritiikki kiinnitti huomiota myös suomalaisen poliittisen keskustelun kieleen ja käsitteistöön, josta huomattava osa periytyi hegeliläis-snellmanilaisesta perinteestä. Hegeliläisyydessähän yhteiskunnan perusosia ovat pikemminkin rakenteet ja instituutit kuin yksilöt; erityisesti kansallisvaltio ei ollut vain sopimukseen perustuva järjestely yksilöiden etujen turvaamiseksi vaan itsessään arvokas eettinen kokonaisuus, jossa yksilöt voivat toteuttaa vapauttaan moraalilaisina olentoina. Liberalismissa sen sijaan valtio kuten kaikki muutkin julkisen vallan järjestelyt tyypillisesti ymmärrettiin vain välineellisesti arvokkaiksi.

Jyrkkä hyvinvointivaltion ja tulonsiirtojärjestelmän purkamiseen tähtäävä uusliberalismi ei kuitenkaan saanut Suomessa lujaa jalansijaa. Sitä edustanut nuorsuomalainen puolue lakkautti itsensä pudottuaan eduskunnasta ja samansuuntaisesti ajattelevat kokoomuksen oikean laidan nuorekkaat kaupunkilaisliberaalit herättävät enemmän oudoksuntaa ja epäilyä sosiaalisen vastuun puutteesta kuin innostunutta kannatusta. Suomessa uskotaan edelleen valtion vahvaan talouspoliittiseen rooliin ainakin innovaatiojärjestelmien rakentajana ja yhteisvastuulliseen sosiaalipolitiikkaan, joka suuntaa hyvinvointipalvelut yleisesti kaikille korostamatta tarveharkintaa. Poliittinen keskustelu koskettaa harvoin järjestelmän arvoperustaa. Useimmiten kiistat nousevat yksityiskohdista, esimerkiksi kysymyksestä, millaiset verotuksen, palkkauksen ja tulonsiirtojen järjestelyt ovat optimaalisesti kannustavia.

Suomessa siis kansallinen identiteetti ja yhteenkuuluvuuden tunne ovat säilyneet vahvoina, mutta arvot ja asenteet ovat modernisoituneet, yksilökeskeistyneet ja käytännöllistyneet ja kenties myös poliittinen kielenkäyttö on siirtynyt kohti liberaalia käsitteistöä. Voisi sanoa, että suomalaisuu-

desta on 1960-luvulta vuosituhaten vaihteeseen ulottuvan modernisoitumiskehityksen tuloksena tullut projekti-identiteetti, jota ei ole enää tarvetta edes esittää perneidentiteettinä. Neuvostoliiton hajottua kansallisen itsepuolustuksen tarve on vähentynyt eikä aktiivista eurointegraatiota ole koettu uhkana identiteetille, vaikka sen myötä kansallista suvereenisuutta on vapaaehtoisesti luovutettu pois. Modernisoitumisen myötä yhdenmukaistamisen paine on vähentynyt ja erilaisuuden sietokyky parantunut. Ajatus yhden mielen ja yhden kielien varaan rakentuvasta kansallisesta suomalaisuudesta on valjuuntunut: ehkä nykyään koemme monia erilaisia suomalaisuuksia.

Luterilainen eetos

Modernisoitumiskehityksestä huolimatta suomalaisessa identiteetissä on ollut myös jotakin samana pysyvää. Se liittyy siihen tosiseikkaan, että Suomi on ollut erittäin yhtenäisesti luterilainen maa ja eräänlainen luterilainen eetos on painanut syvän leimansa sekä suomalaisiin arvoihin ja asenteisiin että suomalaisen yhteiskunnan instituutioihin. Luterilaisia ajattelutottumuksia edustavat sellaisetkin, jotka ovat arkisessa elämässään etäänntyneet uskonnollisista käytännöistä tai jopa luopuneet kirkon jäsenyydestä.¹⁵

Luterilaisuuden yksi perusajatus on, että Jumala on antanut kaikille ihmisille luonnollisen moraalitajun täysin uskontunnuksesta ja uskonnollisesta kasvatuksista riippumatta. Vaikka Raamatustakin voi toki lukea, mikä on oikein ja väärin, ihmiset tietävät sen kyllä muutenkin omantuntonsa ja luonnollisen moraalitajunsa ansiosta. Sen sijaan luterilaisten näkemys ihmisen kyvyistä toimia omin avuin moraalisesti on hyvin pessimistinen. Syntiinlankeemuksen jälkeinen ihminen on hyvin heikko: hän ei kykene toteuttamaan Jumalan tahtoa vaikka tietäkin sen. Ihmiset voivat kyllä toimia ulkoisesti moraalien vaatimusten mukaisesti ja usein niin tekevätkin vaikuttaakseen hyviltä ihmisiltä muiden ihmisten ja Jumalan silmissä tai kenties vain välttääkseen moraalisaantöjen rikkomuksista säädetty ran-

gaistukset. Tällaisen toiminnan motiivi on kuitenkin itsekäs. Luterilaiset eivät siksi usko, että ihminen voisi tehdä mitään ansiokasta sielunsa pelastamiseksi. Jos ihminen pelastuu, hän pelastuu puhtaasti armosta, jonka perusteet ovat ihmisjärjelle täysin käsittämättömät. Luterilaiset eivät myöskään usko, toisin kuin kalvinistit, että mistään, mikä ihmiselle maailmassa tapahtuu, voisi päätellä, onko hän Jumalan armosta pelastukseen valittu vai ei. Luterilaisuus ei myös erityisemmin korosta uskonnollisen yhteisön jäsenyyttä ja identiteettiä; pikemminkin ajatellaan, että uskon kannalta tärkeät asiat tapahtuvat yksittäisen ihmisen sydämessä.

Nämä luterilaisen teologian piirteet ovat vaikuttaneet erityisen luterilaisen yksilön ja yhteiskunnan suhdetta koskevan käsityksen syntyyn. Koska luterilaiset ajattelevat, että hyvää tekemällä ei voi kerätä teologisia suorituspisteitä eikä hyvissä teoissa voi nähdä merkkejä omasta pelastuksesta, he ovat olleet valmiit jättämään sosiaalipoliittiset tehtävät julkisen vallan hoidettaviksi eikä yksityistä hyväntekeväisyyttä ole suosittu. Koska luterilaiset ajattelevat, että kaikki ihmiset ovat syntisiä ja apua tarvitsevia, he ovat suosineet kaikkiin kohdistuvaa sosiaalipoliittikkaa tarveharkintaisen sijasta. Ja koska luterilaiset ajattelevat, että jokainen ihminen joutuu vastaamaan yksin Jumalansa edessä, he ovat suosineet mieluummin yksilöön kuin esimerkiksi perhekuntaan kohdistuvia sosiaalipoliittisia toimia. Julkista kaikkiin kansalaisiin yksilöinä kohdistuvaa sosiaalipoliittikkaa harjoittavan hyvinvointivaltion ideologia voidaan selittää näin luterilaisesta teologiasta käsin.

Luterilainen eetos on luonut pohjan vahvalle yhteisvastuun hengelle suomalaisessa yhteiskunnassa ja poliittisessa elämässä. Erilaisissa historiallisissa oloissa tämä henki on saanut erilaisia toteutumismuotoja ja jättänyt sijaa myös poliittisesti erilaisille tulkinnoille. Suomessa on hyväksytty ja hyväksytään edelleenkin varsin laajalti periaate, että julkisen vallan on kannettava vastuu kaikkiin kansalaisiin kohdistuvin toimin, että kukin yksilö voisi elää mahdollisimman hyvää elämää. Tämä on luterilaisen eetok-

sen mukainen kanta mutta ihmisillä on myös poliittisia eetoksia, joiden pohjalta heillä voi olla hyvin erilaisia näkemyksiä siitä, mitä tämä käytännössä tarkoittaa. Tänä päivänäkin kokoomuslaisen ja vasemmistoliittolaisen vastaukset voivat olla sisällöllisesti kaukana toisistaan, vaikka he ovat samassa hallituksessa valmiita sovittamaan kantansa yhteen.

Luterilaishenkisen yhteisvastuun ajatuksen toteuttamismuodoissa on kuitenkin tapahtunut historiallisia muutoksia. Luterilaisuus on perinteisesti ollut vahvan valtion ja lujan esivallan oppi. Jo teologisista syistä on ajateltu, että vanha Aatami asuu syvällä meissä kaikissa syntiin langenneissa ja estää moraalisen tietomme muuntumasta moraaliseksi toiminnaksi. Siksi, jos valtion kontrollikoneistot eivät toimisi, ihmiset eläisivät perinteisen luterilaisen käsityksen mukaan kuin porsaas pellossa ja pahuus, vääräys ja kärsimys rehottaisivat. Suomessa on kuitenkin myös yhteiskunnallisia tekijöitä, jotka ovat ylläpitäneet lujan ja yhdenmukaistavan esivallan oppeja. Autonomian aikana Suomen hyvinvoinnin kehittyminen oli viime kädessä riippuvaista Venäjän autokraattisesta keisarista. Itsenäistyneessä Suomessa taas oli sekä sisäisiä ongelmia että ulkoisia uhkia, jotka johtivat korostamaan lujaa esivaltaa ja kansallista yksimielisyyttä. Etenkin suhteet itänaapurisiin aiheuttivat myös sen, että Suomen kansallista etua toteuttavaa politiikkaa opittiin ajamaan korostetun pragmatistisin keinoin ja korostetun pragmatistista retoriikkaa käyttämällä, ilman moralisoivaa elämäntä. Paasikivi ja Kekkonen eivät turhaan pitäneet yöpöydällään Machiavellin teosta Ruhtinas, illuusiottoman ja kyynisen reaali-politiikan klassista perusoppikirjaa. Tämänäyttymistä tekijöistä johtuen ei ehkä aina tullut korostettua eikä edes huomattua, että yhteisvastuun ja erilaisten eheytysoikeuksien taustana on pohjimmiltaan humanistinen ajatus: ajatus, että yhteisillä toimillamme on

15 Luterilaisista arvoista ja suomalaisesta yhteiskunnasta, ks. Rahan teologia ja Euroopan kirkot. Toim. Jaana Hallamaa (1999) ja Uskonto ja nykyaika. Toim. Markku Heikkilä (1999).

pyrittävä huolehtimaan siitä, että jokaisella yksittäisellä kansalaisella on yksilönä todellinen mahdollisuus elää ihmisarvoista elämää.

Tämän päivän maailma on monissa suhteissa aivan toisenlainen kuin se oli suurimman osan 1900-lukua. Aggressiivinen tyranni-imperiumi on kadonnut Suomen naapurista ja uuden organisoitumisen tiellä taitaa olla ylivoimaisia esteitä. Kansalaisodan taustana olleet ja sen tuloksena traumatisoituneet luokkaristiriidat ovat menettäneet merkityksensä. Luterilaisuudessa vaikuttaneista ajatuksista uskottavuuttaan on ehkä menettänyt eniten epäluulo ihmisen kykyyn hallita omaa elämäänsä ilman esivallan jatkuvaa kontrollia, ainakin edellyttäen että tällaisen elämän muut yhteiskunnalliset edellytykset ovat kunnossa. Globalisaatio on toisaalta nostanut esiin uudenlaisia ongelmia, jotka eivät välttämättä ole yhtään sen helpommin hallittavia kuin 1900-luvun suuret kysymykset. Suomalaiset ovat ryhtyneet ratkomaan nykyisiä kohtalonkysymyksiäkin perinteisen pragmatistisessa ja reaalipoliittisessa hengessä. Ehkä Castellsin ja Relanderin visiot siitä, miten Suomen orientoituminen globaaliin informaatiokulttuuriin tapahtuu, eivät kumpikaan ole epätosia. Ne edustavat kahta ääripäätä niistä mahdollisuuksista, joita Suomella on. Puhdas teknokraattinen asenne tuottaa hypermodernin ulkokuoren ja sitä kohtaamattoman sisäisen luonnon yhdistävän Espoon, mutta humanistisen yhteisvastuun ottaminen vakavasti voisi antaa mahdollisuuden tuottaa jotakin vastinetta Castellsin esittämälle imartelulle. Antiklimaktisesti voi todeta, että todellisuus taitaa sijoittua näiden kahden vaihtoehdon väliin.

Kohti kosmopoliittista demokratiaa

Eurooppalaisista arvoista on suomalaisessa keskustelussa puhuttu runsaasti viimeisen kymmenen vuoden aikana. En pidä tarpeellisenä jatkaa todistelua siitä itsestään selvyydestä, että Suomi on vuosisatoja ollut osa eurooppalaista sivilisaatiota. Eurooppalaiset

arvot olivat 1990-luvun suomalaisessa keskustelussa retorinen väline, joilla oli oma merkityksensä ajettaessa Suomea Euroopan Unionin jäseneksi, nyttemmin kaikesti mallioppilaaksi. Eurooppalaiset arvot ovat sitä paitsi edelleen sellainen retorinen väline, että niille voidaan antaa kovin monta poliittisilta seurauksiltaan erilaista tulkintaa. Huonoimmillaan Eurooppa-hehkus on pöyhkeää nurkkapatriottista omahyväisyyttä, joka unohtaa, että Euroopan ulkopuolellakin voidaan ymmärtää ja arvostaa eurooppalaisten hyvinä pitämiä asioita ja että eurooppalaisuuteen liittyy kaikenlaista ikävääkin. Useissa EU:n asiakirjoissa eurooppalaisina arvoina näyttäviä esiintyvän pelkästään tekniset ja taloudelliset imperatiivit, kun tavoitteeksi asetetaan pärjääminen globaalissa kilpailussa Yhdysvalloille ja Aasian talousmahdeille. Tällainen eurooppalaisuus ei ole sen kummempaa kuin Relanderin Espoo.

Toisaalta EU:n piirissä on nostettu erityiseksi eurooppalaisiksi arvoiksi sellaisiakin asioita kuin yleiset ihmisoikeudet, sosiaalisen vastuun periaate ja suvaitsevaisuus kulttuurisia eroja kohtaan. Näiden kutsuminen eurooppalaisiksi on kuitenkin sikäli ongelmallista, että ne ovat oikeastaan universaaleja, kosmopoliittisia, kaikkia ihmisiä yhteisen ihmisyyden perusteella koskevia arvoja ja myös sellaisiksi ymmärrettyjä siinä klassisessa sivistysperinteessä, josta ne ovat eurooppalaiseen keskusteluun alun perin tulleet. Vain jos tulkitaan eurooppalaiset arvot tässä viimeksi mainitussa merkityksessä ja toteutetaan niitä oman erityisen kulttuurisen kokemustaustansa pohjalta, Suomessa voidaan rakentaa hyvää yhteiskuntaa omassa maassa asuville kansalaisille ja osallistua globalisoituneessa kulttuurissa väistämättä valtioiden rajat ylittävän poliittisen toiminnan organisointiin. Siten voidaan rakentaa kosmopoliittista demokratiaa, jossa ihmisoikeudet, vastuu heikommista, kulttuurinen suvaitsevaisuus ja ekologisesti kestävä kehityksen turvaaminen ymmärretään koko maailman yhteiseksi velvollisuudeksi.